

שחיקת כבוד האדם

ההגנה על ערך כבוד האדם בפרספקטיבה של

האומבוסמן ההונגרי הראשון (1995-2001)

קטלין גונצול*

בחרתי כנושא מאמרי את "השחיקה בערך כבוד האדם". לפני עשר שנים האמין העם בהונגריה, לזמן קצר, שעוד בימי חיינו יתממשו החופש, השוויון והביטחון הסוציאלי. כבודנו כבני אדם ייכון, עם הפיכתנו ממעמד של אזרחים "פרטיים" למעמד של אזרחי מדינה. במקום זאת, נוכחנו לדעת שאצלנו - בקצה מזרח-אירופה - הדמוקרטיה, המודרניזציה והרווחה החברתית במובנה הרחב, יכולות להיות מנותקות זו מזו. תקוותינו ביחס לערך כבוד האדם לא יכלו להתגשם במלואן ובעניין זה ציפו לנו אולי האכזבות הקשות ביותר. במשך שש שנים שימשתי נציבת זכויות האזרח של האסיפה הלאומית. על פי הניסיון שצברתי, ערך כבוד האדם קשור כמעט תמיד עם זכות אדם חוקתית אחרת. אנסה להאיר רק כמה מקשרים אלה:

העיקרון הבסיסי בחוקה קובע, שלכל אדם זכות מולדת לחיים ולכבוד ולא ניתן לשלול אותה מאף אחד באופן שרירותי.

אסור לענות איש, לנהוג בו או להעניש אותו באופן אכזרי, בלתי אנושי ומשפיל. בעת שביית המשפט הקונסטיטוציוני ברפובליקה ההונגרית העמיד את הדברים הנזכרים, ב-1990, כזכות בסיסית שאיננה ניתנת להפרה, והכריז על עונש המוות כמנוגד לחוקה, הוא גם הצהיר, שהזכות לחיי אדם ולכבוד אנושי, בתור ערך מוחלט, משמעה הצבת גבול בפני כוח הענישה של המדינה. על כן, הדבר גם מחייב את הרשויות אשר נותנות תוקף לכוח הענישה של המדינה. בתחום זה מוטל על המדינה "צו עשה" לממש את ערך כבוד האדם. הניסיון שלי מלמד, שבניגוד לצו זה פוגעת המדינה באופן עמוק וחמור בערך כבוד האדם:

- אם בהעדר אמצעים הולמים מעבירים השוטרים את החשוד אל בניין המשטרה בתא המטען של רכב פרטי;

- אם לאחר 8 חודשי מעצר, אין החשוד מכיר את הסניגור אשר מונה לו (כאן נפגעות גם הזכות להנחת חזקת החפות והזכות להגנה, שהן עקרונות קונסטיטוציוניים בסיסיים);

* Katalin Gönczöl - פרופסור לקרימינולוגיה באוניברסיטת Eötvös בבודפשט; הנציבה העליונה לגיבוש מדיניות בתחום הפלילי במשרד המשפטים בהונגריה; לשעבר האומבוסמן של הונגריה.

- אם הליך החקירה בתנאי מעצר מתמשך שנים ללא סיבה;
- אם אין רואים באדם הנפגע ממעשה פשע צד להליך הפלילי, והוא אפילו לא מקבל הודעה על תוצאות החקירה, שוללים בכך את מימוש זכויותיו בהליך הפרוצדורלי;
- כבוד האדם נפגע באופן חמור בקרב אלה שמתוקף מצבם הם חסרי ישע במיוחד;
- אם משכנים את המהגרים הבלתי חוקיים - נשים, גברים וטף זרים זה לזה - במקום אחד בצוותא;
- אם במוסדות המטפלים בזקנים אין ארוניות הניתנות לנעילה, שבהן הם יוכלו לשמור את חפציהם ומסמכיהם האישיים, החשובים להם כל כך;
- אם למוגבלי התנועה אין גישה פיזית אל בנייני ציבור, וכך הם אינם מסוגלים להסדיר את ענייניהם היומיומיים, הם לא יכולים לתקשר, והם סגורים בין כותלי ביתם, ובמקרה של זימון לבית משפט נושאים אותם בידיים אל אולם הדיונים;
- אם מטילים בבית הספר עונש גופני על תלמידים חסרי הגנה ואין גורם בבית הספר ומחוצה לו שיכול להגן עליהם;
- אם חייל בשירות קבע, שוטר או עובד ציבור אחר המופקדים על מערכת האכיפה נאלצים לשם פרנסתם לעסוק שלא כחוק, בזמנם הפנוי והמועט, בעבודה נוספת.
- בדמוקרטיות החדשות שזה עתה נולדו עלול ערך כבוד האדם להתנגש עם זכויות מוגנות אחרות, אשר נראות בלתי מוגבלות, כגון חופש הביטוי או חופש העיתונות. על כך כתב פטר קנדה בספרו "הסדר השביר של הרפובליקה": "... אין לראות לא את חופש הביטוי, ולא את כבוד האדם כאלוהות שאסור לפגוע בה..."¹. דעתו עולה בקנה אחד עם הפרקטיקה שלנו.
- לעיתים, ניתן גם להגביל את חופש הביטוי והעיתונות, אם החופש הופך לחופש פרוע הפוגע באופן חמור או מסכן את כבודם של אחרים, למשל על רקע אתני או גזעי, או בשל היותם קבוצת מיעוט בחברה. כדי לשמור על כבודם של אחרים יש לקבוע גבולות גם לסובלנות, ואף במחיר פגיעה בזכויות האדם המוגנות ביותר.
- הגבלות אלה באות לא רק כדי להגן על הקבוצות החלשות והפגיעות בחברה, אלא הן מתחייבות מהחיים בצוותא בחברה ההולכת ונעשית יותר הטרוגנית.

1 Kende Péter, *A Köztársaság torekény rendje*, Osiris, Budapest, 2000, p. 186.

החובה לשמור על האיזון בין שתי זכויות מוגנות אלה – חופש הביטוי וכבוד האדם - מוטלת על המדינה.

קיפוח סוציאלי מההיבט של כבוד האדם:

התפתחות החברה במערב אירופה וההתנסויות שלנו ב-10 השנים האחרונות הוכיחו, שלצד המעבר לכלכלת שוק, ההתחשבות בעניינים סוציאליים אף היא משימה שאין להזניחה. השלמת המעבר לכלכלת שוק טומנת בחובה סיכון חמור לפגיעה סיטונית בכבוד האדם ומחייבת את עיצובה הסוציאלי של כלכלת השוק. הראשונה מובילה לחברה אותה תיאר דיקנס, ואילו השנייה לזו אשר עליה מדברים הרומנים של סולז'ניצין.

כ-20% מהתלונות אשר נבחנות בידי האומבדוסמן הן בעלות אופי סוציאלי:

- עוני של ילדים ומצבי סיכון;
- פגיעה בכבוד שעוד נותר לחסרי בית;
- חוסר הישע של בעלי קצבת נכות, של מקבלי סיוע סוציאלי ושל הזכאים לדמי סיעוד.

בדיקה של נוהלי הרשויות הקשורים לצורות אחרות של נזקקות העלתה אף היא תמונה חמורה, שכן היא חשפה חריגות הפוגעות בכבוד האדם. הרשויות גילו נכונות מעטה לבצע חובה המוטלת על המדינה, הנובעת גם ממחויבות בין-לאומית.

ההמלצה של מועצת אירופה, אשר גובשה ב-1998, מציינת כי: "ההוצאה אל מחוץ לכלל, מלבד העובדה שהיא פוגעת בכבוד האדם ושוללת את זכויות האדם הבסיסיות ביותר, הרי שהיא יכולה להוליד, לצד חוסר היציבות הכלכלי והחברתי, וחוסר השוויון הגובר, לדחיקת אנשים לשוליים, וכן לתגובות אלימות אשר חותרות תחת היסודות הדמוקרטיים של החברות שלנו."

גונץ' ארפאד, נשיא המדינה דאז, ביטא בחג המולד 1999 חששות דומים: "... לכל מערכת דמוקרטית יש את מרחב התמרון הנחוץ לה כדי להחליט, באיזו מידה היא רואה במנותקים ובכושלים שבקרבה נטל ובאיזו מידה היא רואה אותם כראויים לסיוע, בתור כאלה שניתן לשלבם בחברה". אין לי האמצעי הוא המשיך בדבריו, "לשקול ולהעריך את מידת התועלת הכרוכה בהקצאה לצרכים חברתיים, אבל אני חש ששיעור תת התיקצוב בהונגריה, הוא לא פחות מ-30%, והוא גבוה באופן מסוכן". על פי הסוציולוג פרגה ז'וזה, "הניתוק,

ההוצאה אל מחוץ לכלל עומדים במרכז העניין הציבורי בחלק גדול מהעולם".² אצלנו עדיין לא. לדידי, יש כבר ערכים קונסטיטוציוניים וחוקים רלבנטיים שעל פיהם ניתן לתבוע דין וחשבון. כך גם פעלתי בתור אומבודסמן, בכל מקרה בו התאפשר הדבר.

המלצתי שלא להוציא ילד מהמשפחה מסיבה סוציאלית, וכי כל החלטה של הרשויות השוללת הענקת סעד סוציאלי תנומק במפורט; הסבתי את תשומת הלב לכך, שאחריות ראשונה במעלה של המדינה היא להבטיח קורת גג; הזהרתי שלא ייתכן מצב שבו עקב מחדל של הרשויות, אדם בודד, או משפחה, ייקלעו למצב של קיום בלתי בטוח.

לאומבודסמן יש אמצעים, אך אלה מוגבלים מאוד. במקרה של פגיעה בזכויות אדם אשר הובחנה ואותרה, הוא יכול להמליץ לתקן את הפגיעה. כך אכן נעשה בשש השנים האחרונות ב-80% מהמקרים. אך כל זה הניב תוצאות מועטות ביותר בהגנה על כבוד האדם באשר לקיום ביטחון סוציאלי בסיסי.

שינוי המשטר הכלכלי הפוליטי בשנים 1989-1998 הסתיים פחות או יותר.

תהליך השינוי הארגוני שלווה במימוש ערך כבוד האדם, יצר דאגות חדשות לצד אלה הקיימות, ולכמה מהן אולי הצלחתי לעורר רגישות.

המחוקקים, הרשויות האמונות על אכיפת החוק, הממשלה, אמצעי התקשורת והמוסדות הקונסטיטוציוניים המגינים על המשפט, ביחד ולחוד, ערבים לכך שבני ארצי יהפכו מאנשים אינדיבידואליים לאזרחי המדינה. הערכים אשר נוצרו והופצו בידיהם משפיעים לא רק על הקשר בין הרשות לאזרח, אלא גם על היחסים ההדדיים בין האנשים, בין אדם לחברו ובין בני משפחה, ועל תחומים אחרים של חיי הפרט.

תרבות השמירה על כבוד האדם נתונה במשבר. כאומבודסמן, לא היתה לי הסמכות לנתח משבר ערכים זה, אף כי יש לי מה לומר בענין זה.

2 (עיתון) Népszabadság, 1999, December 24.